

RAPOARTELE CONSILIERULUI ȘCOLAR PAVEL VASICI. ȘCOLILE ORTODOXE ROMÂNE DIN SUD ȘI SUD-ESTUL TRANSILVÂNIEI ÎN ANII LIBERALISMULUI AUSTRIAC¹

Mirela Popa-Andrei*

E o mare mângâiere pentru tot românul a vedea, acolo unde se părea cu neputință, școale regulate și înzestrate, aducând folosul ce-l așteptam; a vedea pruncii, cari altfel ar trebui să fie pe jumătate selbatici, cu cărțile subsuoară, curați și blânzi, a vedea un număr mare de părinți ascultând cu bucurie din rostul copiilor săi cunoștințe de Dumnezeu și de cele ce au trebuință în marea acestei vieți lumești, ca să poată trece prin valurile ei nevătămați.²

REPORTS OF SCHOOL COUNSELOR PAVEL VASICI. ROMANIAN ORTHODOX SCHOOLS IN SOUTHERN AND SOUTHEASTERN TRANSYLVANIA IN THE YEARS OF AUSTRIAN LIBERALISM

Abstract

The present study analyzes, starting from the two school reports (1860 and 1864) prepared by Pavel Vasici, as school governmental advisor for the Orthodox denominational education in Transylvania, the state of affairs, the material-logistical and moral situation in which the schools were located. Romanian Orthodox from southern and southeastern Transylvania in the years of Austrian liberalism. Pavel Vasici remarked that in the first years of the nineteenth decade of the nineteenth century, there was a setback of the Romanian Orthodox education compared to the years of neo-absolutism. In his vision, the solution to remove the deficiencies of the Romanian education from the Orthodox schools would have been the return to the collaboration between the church and the state on the school land, arguing through the example of the period of neo-absolutism, when the Romanian education registered the most progress, his observations gave a disagreement. generalized on this topic in the orthodox environment, tensions between the school counselor and the bishop Andrei Șaguna. On the other hand, the disastrous situation of the Orthodox confessional education, as it was presented in Vasici's reports, alarmed the political authorities of the Grand Principality, who asked the Sibiu hierarch for explanations.

Keywords: Transylvania, the years of Austrian liberalism, Pavel Vasici, Orthodox confessional school, church

În lumea rurală românească transilvăneană, Biserica și Școala au fost și rămân instituții emblematică. De-a lungul secolului al XIX-lea ele au rămas singurele instituții cu caracter național, singurele în care folosirea limbii materne era permisă, au reprezentat, totodată, cei doi piloni fundamentali ai națiunii și naționalismului. În timp, cele două instituții românești și-au construit un drum comun, a cărui miză a fost menținerea identității naționale. Chiar dacă din perspectiva gândirii moderne a epocii, rămânerea Școlii sub aripa Bisericii (în forma învățământului confesional) era văzută, la modul general, drept o anacronie, pentru societatea românească transilvană a reprezentat calea sigură de menținere a caracterului național al învățământului, respectiv de apărare și salvare a specificului românesc, în contextul politicilor școlare dualiste promovate de guvernul de la Budapesta care ținteau deznaționalizarea naționalităților din partea răsăriteană a monarhiei. Cele două instituții s-au susținut una pe cealaltă, legătura dintre ele fiind indisolubilă. Evoluția școlii în lumea satului s-a aflat în strânsă legătură cu atitudinea pe care preotul, în primul rând, a avut-o cu privire la educație și școală, cu tipul de relații existente la nivelul elitei sătești (între preot - învățător - jude). Și nu în ultimul rând progresul învățământului s-a aflat în strânsă legătură cu politica și deschiderea de care

* Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca, mirela_and_rei@yahoo.com

¹ The study was supported through the grant CNCS – UEFISCDI, project no. PN-III-P4-ID-PCE-2016-0661, *Social and professional trajectories in concurrent confessional spaces: Transylvania (1850 – 1918)*

² „Din raportul D-lui Consilier c.r. de instrucțiunea publică - dr. Vasici, pe anul 1860”, în *Amicul școlii*, anul I, 1860, broșura 4, Sibiu, p. 345.

au dat dovadă ierarhiile celor două biserici românești: ortodoxă și greco-catolică.

În general, a existat o preocupare constantă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea din partea autorităților ecleziastice atât greco-catolice, cât și cele ortodoxe pentru îmbunătățirea sistemului de învățământ elementar, crescând exigențele în privința calității pregătirii profesionale a personalului didactic, punând accent pe o mai mare implicare a preoților și dascălilor în remedierea aspectelor privind frecvența școlară și motivând comunitățile, pe credincioși, să facă eforturi în vederea susținerii materiale a dascălilor și a edificiilor școlare. Cu toate acestea, progresul școlar s-a lăsat uneori și în anumite locuri mult așteptat. Dacă pentru perioada neoabsolutismului învățământul elementar românesc din Transilvania, în pofida menținerii unor deficiențe, a cunoscut o dezvoltare apreciabilă (verificabilă în cifre),³ în anii „dezghețului politic” (anii liberalismului austriac) școlile românești, mai ales cele ortodoxe au intrat într-o etapă de stagnare și apoi de regres. Sunt concluziile celor două rapoarte întocmite de consilierul școlar ortodox, Pavel Vasici elaborate în anii 1860 și 1864⁴.

În raportul școlar din anul 1860, Vasici a descris detaliat starea de ruinare a multor localuri școlare, slaba frecvență școlară, micșorarea salariilor învățătorilor și limitarea activităților acestora, ineficienta colaborare dintre autoritățile bisericicești locale: preoți, inspectorii districtuali (protopopii) și organele politice locale (juzii, inspectorii școlari mireni).⁵

Deceniul șapte al secolului al XIX-lea, în pofida destinderii politice care s-a instaurat în monarhia austriacă și de care a beneficiat și Ardealul mai ales sub aspect politic (liberalizarea regimului politic, instituirea principiului egalității tuturor națiunilor și a bisericilor din Transilvania) a marcat pe tărâm școlar un vizibil recul pentru învățământul confesional românesc. O primă explicație și cauză ar putea fi găsită în însăși spiritul epocii liberale care a fost unul de răzvrătire față de orice constrângere⁶ și care în plan școlar s-a tradus în scăderea numărului de localuri școlare, reducerea calității instrucției, reducerea duratei anului școlar și diminuarea frecvenței școlare. Regresul în plan școlar a fost unul general, înregistrat la nivelul întregii societății românești, fie că a fost vorba de școlile ortodoxe, fie de cele greco-catolice. Desigur, în rândul ortodocșilor acest regres a fost mai vizibil și datorită faptului că școala ortodoxă din Ardeal nu reușise să dețină până la acel moment resursele materiale pe care le avea cea greco-catolică, îi lipsea tradiția, nu dispunea de un cler atât de instruit și nici de dascăli cu o pregătire de specialitate, cum era în cazul învățătorilor greco-catolici care beneficiaseră de-a lungul

³ Grigore Ploeșteanu, *Pavel Vasici. Viața și opera*, Târgu Mureș, Editura Veritas, 2008, p. 218.

⁴ Pavel Vasici (1806-1881) și-a desfășurat cea mai mare parte a activității sale în Transilvania, punându-și toate cunoștințele și abilitățile în slujba dezvoltării învățământului elementar românesc din Marele Principat. A fost numit mai întâi referent (1850-1855) apoi consilier și inspector pentru școlile ortodoxe în cadrul guvernului transilvan. În această calitate a efectuat numeroase inspecții școlare de-al lungul și de-a latul Transilvaniei. Începând din 1856 și până în anul 1860, an de an a inspectat cu seriozitate, rând pe rând, toate școlile ortodoxe. În 15 aprilie 1861 funcția de consilier școlar a fost desființată, măsura având un efect negativ asupra evoluției învățământului elementar ortodox din Transilvania. Din acest motiv, pe 9 octombrie 1862 funcția a fost reactivată iar Vasici a fost numit din nou consilier școlar. Rolul consilierului școlar ortodox în supravegherea bunului mers al școlilor ortodoxe și a procesului de învățământ poate fi apreciat printr-o simplă prezentare a situației școlare la nivelul episcopiei de Sibiu. Astfel, dacă în anul 1851 în Transilvania existau 367 școli elementare ortodoxe, în anul 1859 numărul acestora s-a dublat, ajungând la 767. Este posibil ca tocmai eficiența dovedită în plan concret de activitatea neobosită și energică a lui Vasici să fi motivat autoritățile să înființeze o funcție similară și pentru școlile greco-catolice românești din Transilvania, în care a fost numit, pe 24 februarie 1863, Ioan Maior. După repunerea în funcție, Vasici a realizat noi inspecții în anii 1863-1864, constatând cu tristețe o înrăutățire a situației școlilor ortodoxe (în anul 1865 funcționau 704 școli ortodoxe, prin urmare se constată o stagnare raportat la anul 1859). Prin rigurozitatea sa și dedicarea totală pentru cauza învățământului românesc, Pavel Vasici, a contribuit în mod direct, vreme de două decenii, la ridicarea calitativă și cantitativă a sistemului școlar ortodox din Transilvania. În perioada cât a deținut această funcție, Vasici, a contribuit nemijlocit la înființarea de noi școli în satele românești, la organizarea temeinică a celor existente, la îmbunătățirea calității pregătirii profesionale a învățătorilor români ortodocși și stimularea implicării elitei locale, dar și a comunităților în susținerea școlii și a procesului de învățământ. Printre principiile sale cu privire la cum putea fi încurajat progresul școlar se numărau idei, precum: gratuitatea învățământului, ajutorarea părinților săraci de către stat, colaborarea dintre stat și biserică în materie de educație și învățământ etc. Vezi *Ibidem*, p. 205-225.

⁵ *Ibidem*, p. 217.

⁶ Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850-1867)*, Cluj, Editura Echinoc, 1994, p. 21.

timpului de o mai bună formare profesională în școlile proprii (școli normale, gimnazii etc.) sau din alte orașe ale monarhiei (Budapesta, Lemberg, Ungvár etc.), iar din anul 1858 în nou-înființata Preparandie de la Năsăud⁷. Învățătorii ortodocși, în cel mai bun caz, erau absolvenți ai Institutului teologico-pedagogic din Sibiu, instituție care în opinia consilierului școlar Vasici nu corespundea scopului formării unui personal didactic bine instruit, pe motiv că în Sibiu nu exista o școală capitală în care să poată fi deprinsă metoda practică. De aceea în vederea instruirii adecvate a învățătorilor pentru învățământul ortodox, Vasici a solicitat Guvernului să intervină pe lângă Cancelaria aulică a Transilvaniei pentru a grăbi înființarea unei instituții dedicate pregătirii învățătorilor pentru școlile ortodoxe⁸.

O altă cauză a regresului învățământului românesc din Transilvania în anii de entuziasm și speranță al liberalismului austriac poate fi reperată în însăși faptul intrării școlii în apanajul bisericii (1858).⁹ Una dintre consecințele instituirii patronatului bisericesc asupra școlii a fost stoparea procesului, început cu câțiva ani mai înainte, de constituire a unor școli laice, a-confesionale, naționale care să fie susținute în comun de ortodocși și greco-catolici și să fie frecventate de copiii români de ambele confesiuni¹⁰. Trebuie spus aici că Pavel Vasici a fost unul dintre susținătorii proiectului de creare a școlilor elementare naționale românești. Totodată, trecerea învățământului sub autoritatea Bisericii, transformarea școlilor elementare în școli confesionale a însemnat privarea acestora de o susținere financiară, logistică administrativă și de control din partea instituțiilor statului. A fost nevoie de o perioadă de câțiva ani de adaptare, pentru ca autoritățile bisericești să-și poată crea pârgii proprii de susținere, supraveghere și control a învățământului. În viziunea lui Pavel Vasici, așa cum se creionează ea din cele două rapoarte analizate, soluția scoaterii învățământului românesc din impas era aceea a revenirii școlii sub tutela comună a Statului și Bisericii, deoarece biserica nu avea la dispoziție organismele necesare pentru a institui un control riguros și obiectiv asupra învățământului, nu a reușit să mobilizeze comunitățile românești, de altfel în cea mai mare parte destul de sărace, pentru implicare în susținerea materială și economică a școlilor.

Conform raportului întocmit de consilierul dr. Vasici, în vara anului 1860, starea școlilor confesionale ortodoxe din Transilvania la finalul anului școlar 1859/1860 era una realmente precară.¹¹ Până și în comunitățile bogate din Mărginimea Sibiului, cu mici excepții, situația învățământului elementar confesional era departe de a corespunde așteptărilor consilierului școlar. O excepție era localitatea Săliște, unde infrastructura școlară era adecvată bunei desfășurări a procesului de învățământ, existând, totodată, interes și preocupare pentru o școală principală. Datorită unor neînțelegeri la nivel local, intențiile demne de laudă nu s-au putut materializa, însă Vasici își exprima speranța că lucrurile se vor îndrepta curând.¹² Și în Gușterița (azi cartier al municipiului Sibiu) sătenii se certau între ei în privința școlii, astfel încât procesul didactic avea de suferit¹³. În Turnișor (azi cartier al Sibiului), unde se ridicase, cu ajutorul comunei politice la stăruința preotului-paroh, un local școlar adecvat, erau probleme în legătură cu plata învățătorului, iar progresul școlar era încă slab. În Apoldu de Sus, localul școlar inițial (donația unui locuitor) s-a vândut, cu banii obținuți s-a cumpărat material și s-a început clădirea unei școli noi, s-a pus fundamentul și apoi restul materialului s-a risipit. S-a propus ridicarea unui alt local însă sătenii nu au ajuns la un acord în această

⁷ *Amicul școlii*, anul I, 1860, broșura 4, Sibiu, p. 358.

⁸ Grigore Ploeșteanu, *op. cit.*, p. 222.

⁹ Prin ordonanța gubernială din 22 martie 1858 școlile comunale-naționale din Principatul transilvan au fost declarate confesionale și trecute sub autoritatea forurilor episcopale. Astfel, după o lungă perioadă de limitare a implicării Bisericii în materie de educație în Imperiul austriac, aceasta ajunge să preia conducerea afacerilor școlare. A fost una dintre consecințele Concordatului încheiat între Statul papal și Viena (1855). Școlile confesionale erau patronate de Biserică, care era susținătorul lor material, iar în baza acestui fapt, avea dreptul de a decide politica școlară, programa școlară etc., manualele folosite, de a numi sau alege învățătorul. În aceste școli limba de predare era limba maternă. Vezi Mirela Andrei, *La granița Imperiului. Vicariatul greco-catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, p. 277-278.

¹⁰ S. Retegan, *op. cit.*, p. 21.

¹¹ „Din raportul D-lui Consilier”, p. 342-357.

¹² *Ibidem*, p. 350.

¹³ *Ibidem*, p. 355.

privință.¹⁴ În Apoldu de Jos, cu toate că erau doi învățători, nu se înregistrase niciun progres școlar.¹⁵ O situație similară a întâlnit Vasici și în Miercurea Sibiului, unde nici localul școlar, nici învățătorul nu corespundeau exigențelor.¹⁶ În Poiana Sibiului, unde funcționau doi învățători, consilierul școlar caracteriza progresul școlar ca fiind corespunzător, cu toate că se așteptase ca rezultatele de acolo să fie și mai bune. O situație satisfăcătoare în privința procesului de învățământ a întâlnit în localitatea Rod, unde școala arăta „destul spor”.¹⁷ În Ocna Sibiului, în schimb, pregătirea intelectuală și profesională a celor trei învățători lăsa mult de dorit, spre dauna elevilor și a procesului de învățământ.¹⁸

Școlile „din aleasa comună a Rășinariilor” se bucurau de o situație favorabilă, atât prin poziționare - în apropierea capitalei - cât și prin avuție și *intelligenția* care exista în localitate, îndeplinind toate condițiile pentru a fi „cea dintâi comună sătească din Ardeal”.¹⁹ Aici fusese construită, în anii 1835-1837, „cea mai frumoasă școală românească din Ardeal, o zidire măreață cu un etaj și cu 5 săli - iar după adaptarea din 1850 - cu 6 săli de învățământ și alte 7 încăperi destinate direcțiunii, bibliotecii școlare, o sală de ședință a comitetului parohial și una pentru primăria comunei”.²⁰ Cu ocazia primei sale vizite la școala din Rășinari (1856), Vasici a propus reprezentanților locali, ca pe lângă cele două clase primare existente să fie înființate și două clase reale.²¹ Fruntașii comunei nu au reușit însă să ducă la îndeplinire acest deziderat. E drept că în locul școlii reale s-a creat un fond de 27.000 florini, folosit ca suport pentru oferirea de burse tinerilor rășinăreni care doreau să urmeze școli mai înalte, însă lui Vasici i s-a părut prea puțin în raport cu potențialul comunei. A fost profund dezamăgit de faptul că intelectualitatea rășinăreană nu a înțeles rostul acestei comune, mulțumindu-se doar cu o școală parohială, când cu puțin efort ar fi putut dispune de o școală capitală și reală.²² Ulterior rășinăreni au reluat demersurile pentru înființarea unei școli capitale,²³ lucru care avea să-și găsească o rezolvare fericită în cele din urmă, în anul 1864 când școala din localitate a primit titlul de școală normală capitală cu drept de publicitate (29 decembrie).²⁴ În același an, edificiul școlar a fost supus unei ample intervenții de renovare și modernizare, astfel încât să corespundă și din punct de vedere material exigențelor unei școli capitale.²⁵

Referitor la situația școlilor confesionale din Mărginimea Sibiului, dr. Pavel Vasici nota, cu o oarecare dezamăgire, următoarele: „...tot Ardealul nu mi-a făcut atâta val și lucru ca Rășinari, Apoldu de Sus (și Vinerea)”,²⁶ făcând probabil aluzie nu atât la starea școlilor, cât mai ales la dificultatea de a purta un dialog cu oamenii locului, în vederea corijării unor aspecte considerate defectuoase de către consilierul școlar. Însă, nici în alte părți ale episcopiei ortodoxe a Ardealului școlile confesionale nu erau într-o stare prea bună. În districtul Cincu Mare (azi în jud. Brașov) starea școlilor era cu totul „căzută”, lipseau edificiile școlare, dascălii nu aveau salarii fixate, râvna și frecvența școlară erau reduse.²⁷ În districtul Mediașului nu exista, potrivit însemnărilor lui Vasici, nicio școală „de Doamne ajută”, iar învățătorii - cu mici excepții - nu erau deloc destoinici.²⁸ Doar în districtul Nocrichului (jud. Sibiu) situația învățământului era ceva mai mulțumitoare din punctul de vedere al consilierului școlar Vasici.²⁹

În districtul protopopesesc Trei Scaune, situația învățământului era cu totul dezolantă, iar populația românească de aici uitase până și să vorbească românește. „E trist și sfâșietor de

¹⁴ *Ibidem*, p. 350.

¹⁵ *Ibidem*, p. 354.

¹⁶ *Ibidem*, p. 351.

¹⁷ *Ibidem*, p. 354.

¹⁸ *Ibidem*, p. 355.

¹⁹ *Ibidem*, p. 356.

²⁰ Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinariu*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezene, 1915, p. 376-377.

²¹ „Din raportul D-lui consiliar”, p. 356.

²² Victor Păcală, *op. cit.*, p. 379.

²³ „...dovadă destulă că aceeași - n.n. comuna - nu lucră statornic și după convingere, ci după influența altora”. Vezi „Din raportul D-lui consiliar”, p. 356.

²⁴ Victor Păcală, *op. cit.*, p. 380.

²⁵ *Ibidem*, p. 182.

²⁶ „Din raportul D-lui Consiliar”, p. 357. Vinerea este o localitate din jud. Alba.

²⁷ *Ibidem*, p. 342.

²⁸ *Ibidem*, p. 343.

²⁹ *Ibidem*, p. 343.

inimă a vedea cum în mijlocul acestui district, poporul și-a pierdut încă și limba sa română, vorbind cea maghiară” mărturisește Vasici.³⁰ Consilierul școlar preciza că numai pe la margini, la granița cu Principatele Române existau câteva sate unde locuitorii (fiind mai ales crescători de oi) și-au păstrat limba și unde existau câteva școli românești care înregistrau un progres școlar îmbucurător, precum Zagon, Papoțiu, Covasna, Keșdi-Mărtinuș, Feldioara, Derste și Veneția (unde exista o școală capitală). Progresul din aceste școli era într-o bună măsură rezultatul implicării autorităților politice locale, pretorii Dimitrie Boeriu și Ioan Pușcariu.³¹ Vasici constata, un alt lucru dătător de speranță, respectiv faptul că românii din Trei Scaune, în pofida faptului că nu mai vorbeau limba maternă, nu și-au pierdut simțămintele naționale. În opinia sa, șansa revigorării românismului în regiune consta în înființarea de „școli bune” dotate cu învățători destoinici și „buni români”. Un semnal bun în acest sens era faptul că în Covasna, stațiune frecventată de mulți români, inclusiv de dincolo de Carpați, unde o școală românească putea avea viitor, se afla în plin proces de construire un edificiu școlar destul de corespunzător exigențelor timpului.³²

Situația învățământului elementar era una slabă și în satele situate pe drumul ce ducea de la Sibiu spre Brașov. Abia în cetatea Brașovului lucrurile stăteau altfel, progresul școlar fiind lăudabil atât la Gimnaziul ortodox, cât și la școala capitală.³³ Un real progres al procesului pedagogico-didactic a constatat consilierul școlar Vasici la școala capitală din Satulung, precum și în școlile triviale din Săcele.³⁴ O surpriză plăcută l-a întâmpinat pe consilierul școlar Vasici în protopopiatul Branului. Dacă cu patru ani înainte, nu se putea vorbi despre un învățământ confesional ortodox în regiune, ca urmare a activității energice a protopopului Ioan Mețianu, susținut de preoții din district, au fost înlăturate multe obstacole din calea progresului instrucției școlare, astfel încât în iunie 1860 s-a putut desfășura o examinare serioasă în școlile din Bran, Moeciu de Jos, Zărnești și Vulcan.³⁵ Consilierul școlar ortodox mai însemna cu bucurie în raportul său și faptul că în districtul protopopesc al Dobrei (jud. Hunedoara) comunele aparținătoare au luat hotărârea de a dona obligațiunile aferente împrumutului de stat (din 1854) în vederea înființării unei școli capitale cu patru clase în Dobra.³⁶ Vasici saluta această decizie, considerând că era necesară o astfel de inițiativă în acest areal, dată fiind slaba dezvoltare a rețelei școlare elementare în comitatul Hunedoarei, în general.

Analiza raportului școlar întocmit de Vasici în urma inspecțiilor derulate în anul 1860 în școlile ortodoxe românești din Ardeal dezvăluie mai degrabă probleme, defecte, aspecte de îndreptat, decât rezultate satisfăcătoare și progres școlar îmbucurător. În localitățile unde erau localuri de școală bune și dotare corespunzătoare, precum Cristian (lângă Sibiu), toată vara localul școlii era închis, în Orăștie și Vaidei - de pildă - unde se clădiseră edificii școlare corespunzătoare, învățătorii erau slabi etc. Ne putem întreba oare nu erau așteptările lui Pavel Vasici mult prea ridicate pentru cât puteau face la vremea respectivă comunitățile românești ortodoxe din Transilvania? Este posibil, într-o oarecare măsură, ca lucrurile să stea astfel, dat fiind faptul că Vasici venea din Banat, unde învățământul beneficiase de o mai bună organizare, el însuși fiind un produs al acestui sistem școlar. În plus, Pavel Vasici era un radical, el a făcut parte din gruparea cu vederi liberale, laice și progresiste a elitei românești din anii liberalismului, iar în calitatea sa de consilier școlar s-a văzut pus în situația de a se lupta cu membrii curentului conservator (oamenii bisericii, de la cei din Consistoriul ortodox, la protopopi și preoții sătești).³⁷ În anii 1862-1865 a militat pentru revenirea la colaborarea dintre

³⁰ *Ibidem*, p. 347.

³¹ *Ibidem*, p. 347-348.

³² *Ibidem*, p. 347.

³³ Gr. Ploeșteanu, *op. cit.*, p. 227-229. În toate rapoartele înaintate Guberniului, Vasici a prezentat în mod favorabil situația gimnaziului ortodox din Brașov. De altfel, un alt merit al său este acela că în deceniul neoabsolutist a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a feri această instituție de pericolul germanizării.

³⁴ „Din raportul D-lui Consiliar”, p. 344.

³⁵ *Ibidem*, 345-347.

³⁶ *Ibidem*, p. 355.

³⁷ *Gazeta Transilvaniei*, 1864, nr. 22, p. 86-87. În articolul intitulat „Un cuvânt la timpul său”, deși nesemnlat, se regăsesc ideile lui Vasici, revolta sa față de administrarea defectuoasă, de tip fanariot a școlilor ortodoxe intrate pe mâna clerului: „școlile noastre sub masca autonomiei bisericești, s-au făcut monopol cu care poartă speculațiunii unii dintre preoți și protopopi, dând sub diferite preteste învățătorii afară și luându-le lefii și bucatele menite pentru ei, dacă învățătorii nu vor să le împărțească

autoritățile bisericești și cele școlare în materie de educație, solicitarea sa având ca temei experiența din perioada neoabsolutistă, când acest tip de colaborare a avut efecte pozitive asupra învățământului românesc.³⁸

Îmbunătățirea situației învățământului elementar în regiunile în care autoritățile locale, administrative sau religioase s-au implicat, precum în cazul lui D. Boeriu, I. Pușcariu sau a lui I. Mețianu i-au întărit lui Vasici convingerea referitoare la importanța rolului jucat de elită în ridicarea stării culturale, sociale și economice a poporului. În viziunea sa, întreaga responsabilitate pentru starea, culturală în primul rând, dar și economică a națiunii române, cădea în sarcina elitei, care avea obligația de a se implica plenar și sincer în modelarea conștiinței poporului, în formarea de deprinderi bune, în educarea lui, iar prima dovadă în acest sens consta în modul în care era susținut învățământul în general și cel elementar în mod special. Vasici nu-l condamna pe țăranul român pentru indolența și apatia manifestată față de școală, ci pe conducători care nu au știut să mobilizeze poporul, să-l convingă de importanța pe care educația o are asupra sa și a tinerei generații.

*Dovada aceasta destulă că poporul nostru este ca bucata de ceară, care venind în mâinile unui maestru iscusit poate forma din ele cele mai frumoase figuri. Nu e, domnilor, poporul, nu nicidecum, de vină dacă nu înaintăm, ci conducătorii lui, maieștrii aceia, carii au să-l formeze; ignoti nulla cupido (la cele necunoscute nu avem poftă/nu poftim cele neștiute?) zice latinul.*³⁹

Raportul școlar din anul 1860 a oferit detalii și specificații clare cu privire la felul în care arătau școlile ortodoxe românești din Transilvania. Cu ocazia inspecțiilor școlare din anii 1863-1864, deși a văzut lucruri extrem de neplăcute, neajunsuri și abuzuri, Vasici a optat pentru a nu specifica locul în care „răul” s-a întâmplat „ca să nu dezgolesc pe nimenea de-a dreptul”, îi mărturisea el într-o scrisoare, bunului său prieten, George Barițiu (scrisă pe 8 aprilie 1864 din Sibiu). Însă, pe de altă parte, nici nu putea ascunde realitatea, nu putea acoperi adevărul „de care pătimesc școlile, spre dauna tinerimei” și a prezentat o parte din situațiile deosebite întâlnite pe teren.⁴⁰ Turneul său din anul 1864 a început cu vizitarea gimnaziului român din Brașov, unde impresia generală a fost foarte bună și a continuat cu școlile din Dobra, Hațeg și Deva etc. Abuzurile pe care le-a semnalat în scrisoarea către Barițiu au fost șocante până și pentru Vasici: în Dobra învățătorul Păcurariu, un tânăr „ca lumina”, cu studii teologice la Carloviț, a fost maltrat, în Nocrich școala s-a transformat în cârciumă, la Cincul Mare, unde se ridicase un edificiu nou și frumos, învățătorul își ținea porcul în camera de lemne a școlii, la Sadu școala a fost transformată în „arest și depozit de lemne”, iar la Gura Râului în depozit de cucuruz, în districtul Iliei (jud. Hunedoara) preoții și învățătorii, erau plătiți pentru activitățile școlare, dar acestea erau lăsate pe seama unor copii mai mari „carii pipă în școală”, toate cu știrea protopopului. Ceea ce l-a revoltat cel mai tare pe Vasici cu ocazia inspecției școlare din anul 1864 a fost faptul că în unele locuri, cu știința protopopilor, învățătorii erau înlăturați din școli, în mod abuziv de preoți care erau și directorii școlilor confesionale, pentru ca locul să le fie luat de niște tineri localnici (învățători-suplinitori, dar fără studii adecvate, în general fii de preoți, juzi etc.) care pe această cale se puneau la adăpost de recrutarea la armată. Toată această situație deplorabilă l-a făcut pe Vasici să afirme că „școala s-a făcut azil de scăpare a unor ignoranți care voiau să se sustragă obligațiilor militare”.⁴¹ Într-adevăr caracterizarea făcută de comisarul școlar ortodox este dură, iar icoana școlilor românești ortodoxe arată deprimant. Raportul pe care avea obligația să-l redacteze în limba germană și să-l înainteze autorităților a fost împânzit de observații critice, dar și de multe propuneri concrete de îmbunătățire a sistemului de învățământ. Potrivit raportului din anul 1864 situația învățământului ortodox era mai dezastruoasă decât în urmă cu patru ani. Dat fiind faptul că între anii 1861-1862, ca urmare a desființării temporare a postului său, Vasici nu a mai efectuat inspecții școlare, în anul 1864 a putut constata că și mai multe școli au fost închise, numeroase localuri erau în paragină, învățătorii calificați au fost alungați etc.

Pavel Vasici nu a fost singura voce care a semnalat neajunsurile școlii românești în

cu dumnealor și apoi făcându-se ei înșiși învățători”.

³⁸ George Bariț și contemporanii săi, vol. II, București, Editura Minerva, 1975, p. 95-105.

³⁹ Vezi „Din raportul D-lui Consilier”, p. 346.

⁴⁰ George Bariț și contemporanii săi, vol. II, p. 87.

⁴¹ Ibidem, p. 99.

anii liberalismului asutriac. În circularul său din 10 februarie 1865, adresat concetățenilor de confesiune greco-catolică și ortodoxă aflați în jurisdicția sa, Francisc Nopcsa a surprins imaginea, la fel de jalnică, a învățământului românesc din comitatul Hunedoarei. Comitele suprem al Hunedoarei atrăgea atenția că respectiva stare școlară, precum și starea economică și socială precară erau în mare măsură rezultatele nepăsării și lenevirii comunităților și anunța că a instituit pedepse și amenzi cu scopul de a corija aceste scăderi.⁴² Francisc Nopcsa considera că soarta națiunii române se va putea îmbunătăți doar prin înaintare culturii și încurajarea instrucției școlare și-i îndemna pe români „ca părăsind lenevirea să-și dea fiii și fiicele la școală, să îngrijească de cultura animei și a spiritului lor, pentru că numai de aici atârnă fericirea lor, fericirea și puterea națiunii voastre, respectul și binele patriei”.⁴³ Presa epocii înșiruie constatări tot atât de grave din Hunedoara, evocând paragina dezolantă a edificiilor școlare, remunerările mici și nesigure pe care satele le dădeau dascălilor, slaba pregătire profesională a acestora, lipsa manualelor școlare, durata insuficientă a anului școlar, precum și lipsa de implicare a comunității: „ce e mai trist la cea mai mare parte nici voie, nici energie și în urmă nici înțelegere”.⁴⁴

Pavel Vasici nu s-a rezumat doar la a constata starea de lucruri, ci în egală măsură a căutat și a propus soluții pentru remedierea lucrurilor, a dat sfaturi, îndrumări acolo unde a găsit deschidere și dorință de schimbare în bine a lucrurilor. În viziunea lui Vasici soluția pentru înlăturarea deficiențelor învățământului românesc din școlile ortodoxe ar fi fost revenirea la colaborarea dintre biserică și stat pe tărâm școlar. Statul s-ar fi putut implica prin oferirea ajutorului material necesar pentru ridicarea și dotarea unor edificii școlare noi, moderne, corespunzătoare scopului educației, pentru susținerea materială a învățătorilor, astfel încât susținerea școlii să nu mai fie considerată o povară apăsătoare de către comunitățile ortodoxe, unele dintre ele extrem de sărace. În opinia sa, în perioada neoabsolutismului, învățământul românesc a înregistrat cel mai mare progres, cu alte cuvinte, învățământul elementar la români a cunoscut o reală înflorire atâta vreme cât a fost considerat o problemă comună a statului și bisericii, astfel încât pentru Vasici era foarte clar că aceasta era formula ideală.⁴⁵

Profesionalismul, spiritul critic și onestitatea care l-au caracterizat pe consilierul școlar ortodox, Pavel Vasici, dorința de a contribui la îmbunătățirea nivelului de educație a românilor transilvăneni l-au făcut să creadă că observațiile sale cu privire la starea tristă în care se aflau multe școli românești va determina o luare de poziție din partea autorităților bisericești în vederea corectării neajunsurilor. Modul realist, până la urmă, în care Vasici a zugrăvit starea învățământului confesional românesc ortodox în rapoartele sale școlare sau în diferite luări de poziții în presa vremii, a deranjat însă ierarhia bisericească de la Sibiu. Încă din anul 1863 au apărut unele tensiuni între el și Andrei Șaguna, alimentate foarte probabil și de poziționările politice divergente ale celor doi, știut fiind faptul că Vasici a fost suținătorul și prietenul lui George Barițiu, principalul opozant al politicii mitropolitului.

Situația dezastruoasă a învățământului confesional ortodox, așa cum a fost ea prezentată în raportul lui Vasici, a alarmat autoritățile politice din Marele Principat. În consecință, Guvernul a emis în data de 16 noiembrie 1864 un ordin distribuit către toate instituțiile competente din țară, fie ele politice, fie bisericești, cerând o rapidă mobilizare a organelor politice subalterne în vederea remedierii stării învățământului elementar.⁴⁶ Atât raportul întocmit de Pavel Vasici, cât și ordinul gubernial menționat au deranjat Consistoriul arhidiecezan ortodox, a cărui răspuns a venit abia pe 10 mai 1865, amânare motivată prin îndelungata absență a mitropolitului din Sibiu.

Răspunsul Consistoriului a încercat să nuanțeze realitățile surprinse în raportul lui Vasici, străduindu-se să arăte că acesta este doar parțial real.⁴⁷ Astfel, adresa consistorială susținea faptul că doar unele școli populare (elementare) erau neglijate, printre acestea numărându-se și localuri școlare îngrijite, dascăli pregătiți corespunzător, salariile lor plătite la vreme etc.

⁴² *Vezi Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente*, vol. VII/2, București, Academiei Române, 2019, doc. nr. 168, p. 293-295.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Apud Simion Retegan, *op.cit.*, p. 21.

⁴⁵ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. II, p. 96-101.

⁴⁶ Grigore Ploșteanu, *op.cit.*, p. 222-223.

⁴⁷ *Mișcarea națională a românilor*, vol. VII/2, doc. 185, p. 326-330.

Erau prezentate apoi cauzele, reale de altfel, pentru care situația învățământului ortodox nu era conformă așteptărilor sau cerințelor autorităților politice. Printre cauzele identificate erau enumerate: legislația patriei care niciodată nu a pus accent pe cultura poporului de rând, starea politică și economică a țaranului român care se resimțea încă de pe urma veacurilor de iobăgie în care a fost ținut și din care abia de puțină vreme fusese ridicat. La acestea se mai adăugau: lipsa autonomiei bisericești, dar și anii nefaști de secetă care au dus la scumpirea produselor etc. Desigur că toate acestea au atras după ele slaba frecvență școlară, neîngrijirea grădinilor de pomi, imposibilitatea comunităților ortodoxe de a suține logistic școlile etc. Consistoriul își lua răspunderea de a întreprinde măsurile necesare pentru îmbunătățirea stării școlilor elementare ortodoxe, dar numai după ce avea să realizeze o verificare directă, prin organele sale, a datelor oferite de raportul lui Vasici.⁴⁸

În mod sigur, Pavel Vasici nu a fost un susținător al autonomiei bisericești în materie școlară. El propunea în raportul din 1864 o reformă totală⁴⁹ care să fie hotărâtă de către instituțiile statului (Consiliul de stat, Dieta) întrucât: „numai atunci va deveni viu în popor interesul pentru școală, când poporul va putea să participe efectiv la discutarea chestiunilor școlare, prin reprezentanții săi și prin vot”.⁵⁰ Vasici propunea înființarea de școli elementare acolo unde acestea lipseau, înființarea unor școli „naționale” prin participarea la un loc a mai multor sate, școala urmând a fi construită și întreținută din resursele proprii ale respectivelor sate care trebuiau să rezolve inclusiv problema salarizării dascălilor. Întregul set de propuneri se fundamentează pe necesitatea propășirii națiunii române. Pentru ca toate lucrurile propuse de el să fie realizabile, Vasici susținea că mai întâi era necesară întronarea principiului îndreptăririi egale a națiunii române și a confesiunilor ei cu celelalte națiuni și confesiuni ale Transilvaniei, întrebuițarea limbii române alături de cea maghiară și germană în treburile publice și acordarea către națiunea română a tuturor drepturilor politice.

Pavel Vasici a fost un reprezentant al aripii radicale a elitei românești, acea burghezie progresistă din rândul căreia făceau parte G. Barițiu, Visarion Roman ș.a., care în anii Dietei de la Sibiu a năzuit la o restructurare democratică și modernă profundă a societății românești. În acest context trebuie plasată întreaga sa activitate de control și îndrumare a procesului de învățământ românesc ortodox, propunerile sale privind necesitatea unei reforme totale a învățământului din monarhie și în special a celui românesc, precum și așteptările sale față de școala elementară ortodoxă. Și cu toate că progresul învățământului românesc ortodox nu a fost pe măsura strădaniilor depuse de Vasici, totuși a existat o creștere cantitativă și calitativă, chiar dacă mai lentă, a acestuia. De altfel, însuși Vasici a previzionat îmbunătățirea situației în unele comune, acolo unde el a constatat un interes real din partea comunității, solidaritate și posibilități economice. Încă în raportul său din 19 februarie 1858, înaintat Guvernului, Vasici remarca faptul că, în pofida stării generale triste a învățământului ortodox din Transilvania, exista speranță, deoarece acest învățământ luase un „avânt îmbucurător” în partea de sud a Transilvaniei.⁵¹ Era vorba aici despre gimnaziul ortodox din Brașov, despre școala capitală din Brașov, despre școala capitală (cu patru clase) din Săcele⁵² dar și despre școlile confesionale din protopopiatul Sibiu I (corespunzător Mărginimii Sibiului) care un deceniu mai târziu prezentau imaginea unui real și constant progres. Așa cum rezidă din protocolul sinodului protopopesc desfășurat la Sibiu în 1 martie 1873, din cele 17 comune ale protopopiatului, doar două aveau edificii mai slabe (Amnaș și Cacova), celelalte dispuneau de localuri construite din material solid, era consemnat un număr de 27 învățători și o frecvență școlară impresionantă de 14.000 elevi.⁵³ Un progres remarcabil cunoscuse și școala din Săliște care, în același an

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ George Bariț și contemporanii săi, vol. II, p. 100.

⁵⁰ Mircea Popa, „Medicul Pavel Vasici: primul medic transilvănean membru al Academiei” în *Astra Clujeană*, Anul XII, nr. 3-4, 2016, p. 13. Observăm reminiscența unei ideologii de tip iluminist căreia Vasici i-a rămas tributar.

⁵¹ Grigore Ploșteanu, *op.cit.*, p. 213.

⁵² *Ibidem*, p. 214.

⁵³ Daniela Deteșan, „Parohii, preoți și învățători. Protopopiatul ortodox român Săliște în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în *Diversitate culturală, realități politice și multiconfesionalism în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XX). Cercetătorului științific Gr. I dr. Dumitru Suciu la împlinirea vârstei de 70 de ani*, coord. Varga Attila, Iosif Marin Balog, Cluj-Napoca, Editura Maga, 2014, p. 112.

1873, îndeplinea condițiile pentru a se transforma în școală elementară superioară.⁵⁴

Privită din perspectivă istorică, situația precară a învățământului confesional ortodox a fost, în fapt, consecința unui cumul de factori: de la situația materială vulnerabilă a satului românesc abia emancipat din starea de iobăgie, la neînțelegerea importanței educației în rândul lumii rurale ancorată încă într-o mentalitate de tip patriarhal,⁵⁵ la viziunea diferită a elitei clericale de cea laică cu privire la instrucția școlară și mai presus de toate de lipsa solidarității etnice în fața segregării confesionale, concretizată în refuzul colaborării dintre ortodocși și greco-catolici în materie de școală și educație. Pavel Vasici a înțeles toată această situație complexă în care se afla societatea românească și a dorit să dea un impuls în sensul unei deșteptări naționale, a dorit să imprime o evoluție mai rapidă educației și școlii românești, iar această evoluție nu o vedea posibilă decât prin conjugarea eforturilor factorilor politici și bisericești.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 111.

⁵⁵ Vezi Petre Nemoianu, *Amintiri din copilărie*, București, 1939, *passim*.